

Hvorfor *Hovedstrømninger* fortsat frustrerer og fascinerer

Jens Bjerring-Hansen og Lasse Horne Kjældgaard (red.): *Georg Brandes' Main Currents: A Companion*, Sorø: U Press, 2023, 327 sider.

I anledning af 150-året for Georg Brandes' skelsættende forelæsningsrække om 1800-tallets europæiske litteratur har Jens Bjerring-Hansen og Lasse Horne Kjældgaard redigeret antologien *Georg Brandes' Main Currents: A Companion*. Bogen rummer et bidrag om hvert af de seks bind af *Hovedstrømninger* samt tre supplerende essays om henholdsvis Brandes før og efter værket samt dets teksthistorie. I deres introduktion fremhæver redaktørerne to kvaliteter ved *Hovedstrømninger*, som fortsat er relevante: Brandes' formulering af en europæisk identitet i en konfliktpræget historisk situation og hans internationalisering af litteraturstudierne gennem en konsekvent komparativ metode.

I antologiens første bidrag tegner Torben Jelsbak en overbevisende genealogi for kritikeren Brandes frem mod forelæsningen i Auditorium 7 den 3. november 1871 – ikke som lineær udviklingshistorie, men som en vekslen mellem forskellige påvirkninger. Brandes' jødiske baggrund anskues som ambivalent drivkraft: Følelsen af fremmedhed skaber både opposition og kosmopolitisk mægling. Spændet fra hegeliansk spekulativ æstetik og historiefilosofi over Charles Darwin og Charles Lyell til Hippolyte Taines positivistiske litteraturhistoriografi og Charles Augustin Sainte-Beuves psykologiske portrættartradition betragtes ikke som et brud, men en lagdeling, hvor Taine tilføjer metode til et fortsat hegelsk historiesyn – og derved varsler værkets senere bevægelse fra type til biografi. Endelig er der rejserne: Paris (Taine, Ernest Renan, Philariète Chasles og især John Stuart Mill, som Brandes oversatte) og Italien, hvor Giuseppe Saredo skærper det liberal-aktivistiske engagement, mens Georges Noufflard katalyserer en anti-neoklassicisme æstetisk vækkelse. Jelsbak forbinder overbevisende disse spor med de programmatisk udsagn i åbningsforelæsningen: debatpligt, opgør med "hjemmets" moral og den dialektiske iscenesættelse af revolution-reaktion-ny handling. Kapitlet udmærker sig ved at gøre før-historien analytisk nødvendig for forståelsen af *Hovedstrømninger*.

Derefter følger Per Dahls grundige indføring i *Hovedstrømningers* teksthistorie, udfoldet langs to akser: den interne udvikling fra bind 1 til 6 (1872-1890) og den eksterne udvikling fra førsteudgaverne over de reviderede andenudgaver (1891-1898) til femteudgaven (1923-1924). Centralt står den markante nedtoning af polemiske passager i revisionerne – i den engelske oversættelse er den kontroversielle indledningsforelæsning endda reduceret til få sider, hvilket forskyder den internationale reception fra hjemlig polemik til en mere traditionel litteraturhistorisk læseramme.

Dahl viser samtidig, hvordan Brandes' typologiske matrix gradvist erstattes af en biografisk metode. Denne forskydning skyldes ikke kun Brandes' egen udvikling fra hegelianisme og Taine til en Sainte-Beuve-inspireret biografisme, men også disciplinshistoriske tendenser: Tysk nationalfilologi og positivism (Wilhelm Scherer,

Erich Schmidt) favoriserede kausalitet, *Erlebnis* og individ frem for Taines *race-milieu-moment*. Som Dahl formulerer det: “*Main Currents*, from volume to volume as well as from the first editions to the later revised versions, is characterized by a clear and continual movement away from the broad, Taine-inspired foundation toward a narrower focus on the biographical” (s. 48). Kapitlet demonstrerer overbevisende, hvordan filologisk detalje og disciplinshistorisk overblik kan forenes i en samlet læsning af værkets udvikling.

I antologiens tredje bidrag undersøger William Banks Brandes’ politiske journalistik og vedvarende fokus på undertrykte folk i årene efter *Hovedstrømninger*. Udgangspunktet er skiftet fra litterær radikalisme til aristokratisk radikalisme i slutningen af 1880’erne. Banks anerkender denne dobbelte figur, men insisterer samtidig på en kontinuitet: Radikalismen og det politiske engagement forsvinder ikke, men ændrer form. Hvor Brandes i 1870’erne integrerede politik i litteraturkritikken, destillerer han i 1890’erne det politiske ud i mere direkte journalistisk intervention. Skiftet hænger sammen med en mørkere diagnose af Europas stormagter, der nu fremstår som “rovdyrnationer” i en global neokolonial opdeling. Heraf interessen for de folk og regioner, der lider under disse magtforhold – fra Boxer-oprøret over sønderjyderne til armenierne – og hans voksende krav om international lovgivning af universalistisk karakter.

Banks’ væsentligste pointe er, at aristokratisk radikalisme og politisk engagement sameksisterer hos Brandes. Det er netop forsvaret for de svage nationer, der fører Banks frem til den måske mest overbevisende tese: Brandes’ nationalt forankrede kosmopolitisme. Han afviser national chauvinisme, men fastholder *nationalfølelsen* som en nødvendig forudsætning for verdensborgerskab – en dobbelthed, der præger både den unge og den ældre Brandes. I forlængelse heraf fremhæver Banks med rette Brandes’ essay om verdenslitteratur, hvis væsentligste litterære pointer netop er betingede af hans politiske optagethed af små nationer og truede sprog, og hvor forskellen til Goethe antydes: Hvor Goethe så cirkulation, udveksling og harmonisering, ser Brandes ulige vilkår, rivalisering og divergens. Argumenterne udfoldes dog ikke. Banks’ kapitel udgør således et veldokumenteret argument for nationalfølelsens og det politiske engagements kontinuitet hos Brandes.

I sit andet bidrag giver Jelsbak en klar og levende introduktion til *Emigrantlitteraturen* (1872). Han understreger, hvordan værket ikke blot er litteraturhistorie, men en kulturel intervention, der sætter strøm til en ny orientering i dansk og skandinavisk litteratur – og samtidig koster Brandes det professorat, han selv og andre havde anset som en formalitet. Forelæsningerne fungerer som performativ provokation, hvor hans mod til at tale på kanten af sit stof bliver en del af værkets etos. Jelsbaks styrke ligger i koblingen af værkets program med dets samtidige modtagelse: Den danske presse reagerede primært fordømmende, mens tysk kritik var overstrømmende og fransk næsten fraværende. Kapitlet viser, hvordan *Emigrantlitteraturen* blev en dramatisk drejeskive i Brandes’ karriere: lukket ude af dansk academia, men døren åbnet for europæisk gennembrud.

Et centralt fokus er køn: Madame de Staël optræder som bogens altoverskyggende heltinde og Brandes’ egen forløber – “god europæer”, normkritiker og kulturel mediator. Jelsbak kortlægger også de paradokser, der gennemstrømmer værket:

valoriseringen af katolicismen trods Brandes' religionskritik; æstetikens autonomi trods hans politiske program; den ambivalente hyldelse til tidlig tysk romantik trods udtalt skepsis over for dansk romantik. Paradokserne forstås ikke som inkonsistenser, men som udtryk for en moderne spænding mellem frigørelse og form, kritik og æstetik. Samlet giver kapitlet en fremragende indføring i værket, dets reception og dets metodiske efterliv.

Anna Sandberg leverer et indsigtstæt kapitel om *Den romantiske Skole i Tydskland* (1873). Hun fremhæver især Brandes' dobbelte forhold til romantikken: politisk og social afvisning på den ene side, æstetisk og psykologisk fascination på den anden. Sandberg bruger værket til at nuancere billedet af Brandes' kunstsyn i perioden: spændt ud mellem naturalistisk realisme og en Goethe-inspireret klassicisme, mellem utilitaristisk instrumentalisme og forestillingen om kunstens autonomi. Hun viser også Brandes' pionerstatus inden for litteraturgeografi og hans – for samtiden usædvanlige – interesse for den tyske romantiks kvindelige forfattere. Et vigtigt aspekt i kapitlet er gennemgangen af kritik og plagiatanklager i forbindelse med andenudgaven, hvor Brandes blev beskyldt for fejlcitater og mangelfulde kildeangivelser. Sandberg placerer sig her i den forskningstradition, der både påpeger hans lemfældige omgang med kilder og samtidig fastholder værkets intellektuelle originalitet.

Kapitlet giver samlet en klar indføring i *Den romantiske Skole i Tydsklands* tilblivelse, visioner og reception, og Sandberg demonstrerer et skarpt blik for de filosofiske indflydelser, som Brandes navigerede imellem – herunder Hegel, Schlegel og Kierkegaard – ligesom hun står på et solidt fundament af såvel Brandesforskere som tyske litteraturhistorikere. Kapitlet er antologiens suverænt længste, og skal der indvendes noget, er det, at fremstillingen indimellem kunne have vundet ved større kondensering.

Anders Engberg-Pedersens kapitel om *Reactionen i Frankrig* (1874) er antologiens mest metodologisk orienterede bidrag. Bindet udgør kulminationen på reaktionen mod 1789 og overgangen til den byronske vending i fjerde bind. Engberg-Pedersen viser, hvordan Brandes' personlige og politiske kriseår – affæren i Berlin med Henriette Strodtmann, afvisningen ved Københavns Universitet og samtidens reaktionære klima – farver bindets aggressive retorik og gør det til det mest polemiske i *Hovedstrømninger*. Engberg-Pedersen rekonstruerer den teoretiske arkitektur bag *Hovedstrømninger*, blandt andet gennem et fokus på Brandes' nøglebegreber, og *Reactionen i Frankrig* fungerer dermed som løftestang for en bredere analyse af hele forelæsningsrækkens metodologi.

Engberg-Pedersen karakteriserer Brandes' litteraturteori som "hydraulisk", fordi *Hovedstrømninger* gennemgående organiseres via vandmetaforer. Strømninger, kilder og kanaler betegner de bevægelser af ideer, følelser og stemninger, der driver historien frem – til tider lineært, til tider i tidevandsagtige bølger mellem frihed og reaktion, oplysning og uvidenhed (s. 182). For Brandes er litteraturen et privilegeret overfladefænomen, hvor de dybereliggende mentale og ideologiske strømme bliver synlige. Hos ham fungerer ideer og følelser som historiske motorer: Ideerne er afgrænsede og relativt lette at spore, mens følelserne er diffuse og vanskelige at indfange, men ikke desto mindre afgørende for epokens dynamik. Det er denne legering af idé og stemning, der danner hans hovedstrømninger. Litteraturen – i form

af værker og karakterer – bliver dermed stabile formmæssige udtryk for de mentale bevægelser, der flyder på tværs af nationale grænser. Brandes' litterære skoler fremstår som produkter af sådanne akvatiske strømme, der mødes og konvergerer.

Engberg-Pedersen viser, at Brandes' vandmetaforik hviler på et sammensat teoretisk skelet, hvor Hegel, Taine og Sainte-Beuve filtreres ind i hinanden. Selvom Brandes gradvist bevægede sig væk fra Hegels metafysiske historiefilosofi, forblev den hegelianske dramaturgi – frihedens teleologiske drama af aktion og reaktion – strukturen under *Hovedstrømninger*, ikke mindst via G.G. Gervinus' litteraturhistoriske model. Men vandmetaforikken er ikke blot et ekko af Hegels metafysiske *Geist*: Taine omformer rammen, idet *race-milieu-moment* erstatter spekulativ idealisme med historisk-empiriske komponenter, mens stemninger og følelser overtager forklaringskraften. Engberg-Pedersen opsummerer denne hybriddannelse præcist: "French content in German form, an empirical history of literature, culture and mentalities encased within a historical-dialectical corset" (s. 193). Brandes beholder den dialektiske plotstruktur, men tømmer den for metafysik og fylder den med historisk specifikke stemninger, følelser og ideer.

En anden vigtig forskydning hos Brandes angår Sainte-Beuve. Engberg-Pedersen viser, at vandmetaforikken – central for den overordnede ramme – gradvist mister analytisk betydning, fordi Brandes sjældent opsøger konkrete *rapports de faits*. Strømninger fungerer som makrohistoriske forbindelseslinjer, mens de enkelte værker behandles som selvstændige "øer". Netop her træder Sainte-Beuves psykologiske portrætkunst ind: Under arbejdet med *Hovedstrømninger* bevæger Brandes sig fra at se forfattere som produkter af strømninger til at opfatte dem som autonome individer, endda som genier, der selv kan generere en strømning.

Engberg-Pedersen peger på en grundlæggende metodisk uafklarethed hos Brandes – en "circular logic" (s. 197) – som imidlertid ikke kun er en svaghed: Brandes' litteraturhistorie er nemlig operativ snarere end deskriptiv. Kritikeren skal organisere historien for at sætte den i værk. *Hovedstrømninger* søger således ikke blot at beskrive frihedens drama, men at intervenere i det – et programmatisk kald til handling. Set i dette lys bliver Brandes' metodiske ubestemthed et produktivt eksperiment. Engberg-Pedersen læser ham som en forløber for Erich Auerbachs *Mimesis*, hvor et europæisk perspektiv, fleksible nøglebegreber og koblingen af næranalyse og idéhistorisk kontekst skaber en ny syntese. At Brandes hverken er stringent positivist eller ren idealist viser sig dermed som en styrke: Hans strømningstænkning peger frem mod de metodologiske eksperimenter, der fortsat præger komparativ litteraturvidenskab.

Engberg-Pedersens kapitel er det bidrag, der forholder sig mindst til den omfattende Brandesforskning, ligesom han heller ikke i nævneværdig grad forsøger at sætte *Reactionen i Frankrig* i forbindelse med den franske litteraturhistoriografiske tradition. Til trods for dette – eller måske er det faktisk netop derfor – er bidraget det, der med sine ideer om hydraulisk litteraturteori og vandmetaforik fremstår som det mest friske af antologiens ni bidrag.

Robert William Rix leverer en sober og vidende introduktion til *Naturalismen i England* (1875) gennem en tæt læsning af Brandes' behandling af de britiske forfattere. Han viser, hvordan Brandes – polemisk og selektivt – nedtoner Robert Southey, Walter Scott, Samuel Taylor Coleridge og William Wordsworth til fordel for Percy

Bysshe Shelley og især Lord Byron, der for Brandes markerer vendepunktet fra reaktion til aktion og fra historisk determinisme til forfatterautonomi. Rix korrigerer samtidig den traditionelle Byron-hypostasering ved at pege på, at Brandes senere lejlighedsvis placerede Shelley som bindets egentlige helt. En styrke ved kapitlet er den klare diskussion af naturalisme-begrebet, som Brandes bruger i en anden forstand end Émile Zola og den samtidige realisme-debat. For Brandes betegner naturalisme først og fremmest litteraturens frigørelse fra neoklassicismens normer, dens kontakt med natur – ydre og indre – og dens evne til at realisere den frie tanke. Rix viser imidlertid, at begrebet fungerer normativt snarere end deskriptivt: Det bliver en målestok, som gør Brandes blind for væsentlige sider af britisk romantik og fører til en snæver periodisering omkring Byron.

Rix fremhæver desuden et vigtigt, ofte overset aspekt af Brandes' metode: den fysiognomiske tilgang, hvor forfatterens udseende, liv og kontroversielle habitus opfattes som direkte nøgle til værket. Brandes' Taine-inspirerede *race-milieu-moment* suppleres her af et fjerde kriterium, nemlig værkets politiske virkning – dets evne til at fremkalde frihedsdiskussioner – hvilket markerer Brandes' egen aktivistiske drejning væk fra Taines mere deskriptive model. Endelig kortlægger Rix bindets efterliv – fra Adolf Hansens næsten forsvarsagtige danske læsning over de engelsksprogede kritikere, der finder Brandes' kanon kraftigt skævvredet (Byron over Wordsworth), til senere beskyldninger om plagiat og skævvridning. Denne receptionshistorie anvender Rix indirekte til at understrege, at *Naturalismen i England* var langt vigtigere som formidler af Byron og Shelley i Skandinavien (og fx Kina) end som originalt bidrag til britisk romantikforskning.

Carsten Meiner giver i kapitlet om *Den romantiske Skole i Frankrig* (1882) en skarp analyse af, hvordan Brandes' metodiske eksperimenter forskydes i femte bind. Han indleder med at forklare bindets usædvanligt muntre og entusiastiske tone: Brandes skriver om en skole, han opfatter som kulminationen på revolutionens frihedsideal, og han gør det efter en række år i frivilligt eksil i Berlin, hvilket både dæmper hans polemik og skærper hans videnskabelige grundighed. Samtidig er bindet mere repræsentativt end de foregående, men stadig præget af selektion. Meiner demonstrerer, at Brandes' udvælgelseskriterier i praksis er stærkt normative. Skellet mellem forfattere, der skriver "for hele verden", og dem, der kun skriver "for Frankrig", bruges effektivt til at ekskludere både Alphonse de Lamartine, Alexandre Dumas d.æ. og en række kvindelige forfattere, hvis politiske engagement eller sociale position ikke passer ind i Brandes' idé om et "broderskab" i eksil fra det politiske. Kapitlet viser dermed, at selve skolebegrebet frembringer en kønnet og socialt selektiv kanon.

Kernen i Meiners bidrag er analysen af den metodiske balancegang mellem biografiske portrætter og sociologisk skoleskrivning. Brandes forsøger at forene disse ved først at iscenesætte skolen som et kollektiv og derefter lade portrætterne glide over i hinanden – Victor Hugo ind i Alfred de Musset, Musset i George Sand, Sand i Prosper Mérimée – for at opretholde både fællesskab og individualitet. Meiner identificerer samtidig et vigtigt metodologisk brud: den supplerende elektricitetsmetaforik, der beskriver skolen som et elektromagnetisk felt af sympatier og antipatier snarere end som en ideologisk enhed (s. 254). Solidaritet og fælles opposition, ikke et program, binder skolen sammen.

Meiner identificerer tre idéer, der præger skolen efter principperne om solidaritet og opposition mod 1830-monarkiets åndelige fladhed: virkelighedens kontraster som nyt litterært indhold; en paradoksalt interesse for det overnaturlige; anvendelsen af klassisk klarhed til at forme et romantisk, ofte uroligt stof. Meiner viser, at denne stil ikke er et normativt krav, men en funktionel reaktion: Klarhed fungerer som et relæ, en rensende og ordnende kraft, der gør det muligt at håndtere stoffets spændinger, uden at det bliver til et ideal for, hvordan litteratur bør være.

I receptionen inddrager Meiner Jean Thorels kritik af Brandes' "tautologiske" udvælgelsesprincipper som en lakmustest. Han anerkender indvendingerne, men spørger samtidig, om ikke Brandes' eksperimenterende litteraturhistorie – med sin dobbeltmetaforik og konfliktorienterede tilgang – kan læses som en tidlig form for videnskabelig modernisme. Meiner peger her på paralleller til nyere eksperimenter inden for fransk litteraturhistoriografi, der har tilstræbt at omgå klassiske udgangspunkter som periode, stil, historisk baggrund og forfatter for i stedet at betone litterære begivenheder (forankret i en dato, en ukendt person, en socialhistorisk anekdote) eller litterære interaktioner (i form af møder og forhandlinger med andre politiske, geografiske, lingvistiske, etiske og æstetiske betingelser). Fælles for disse bestræbelser er, at de virker både overraskende og overbevisende, hvis man som læser accepterer præmisserne om, at en de-sakralisering af kanoniske litteraturhistoriografiske begreber tillader nye og hidtil oversete problematikker at komme til syne. Meiner slutter sit kapitel af med at understrege det eksperimenterende ved Brandes' litteraturhistorie, først og fremmest den dobbelte metaforik af vand og magnetisk felt, der indfanger henholdsvis diakrone udviklinger og den synkrone kondensering af positive energier. Pointen er, at litteraturhistorie ikke kun er et spørgsmål om organisering af et umådeligt stofs historiske udvikling, det er ligeledes et spørgsmål om stilistisk metode – derfor er *Hovedstrømninger* eksperimentel litteraturhistorie.

Adam Paulsen har den utaknemlige opgave at introducere til seriens længste og mest ujævne bind, *Det unge Tyskland* (1890). Brandes' egen interesse for stoffet var aftagende, og dets begrænsede omfang og kvalitet gør bindet notorisk vanskeligt. Paulsens læsning gør dog bind seks til et koncentrat af hele *Hovedstrømningers* indre spænding mellem den tidlige, hegeliensk farvede forestilling om historiske hovedstrømninger som emancipationens bærere og den senere dyrkelse af "den store personlighed", hvor det æstetiske og psykologiske format vejer tungere end den rette politiske tendens. Resultatet er et værk, der reelt fungerer som en Heinrich Heine-bog: Heine træder i forgrunden, mens "Det unge Tyskland" forbliver perifer, og Brandes' biografiske greb viser sig både produktivt og indimellem uunderbygget.

Paulsen demonstrerer samtidig bindets bemærkelsesværdige udeladelser – Georg Büchner, Christian Dietrich Grabbe og Biedermeiertraditionen – som ikke følger en klar metodisk linje, men snarere afspejler Brandes' svigtende energi og engagement i projektets sene fase. I læsningen af Heine sporer Paulsen den aristokratiske radikalismes indtog: Goethe bruges som implicit målestok, og Heine forstås mindre som del af en strømning end som en autonom personlighed i opposition til Ludwig Börne.

Den tyske receptionshistorie bekræfter ifølge Paulsen denne forskydning. Brandes læses som æstetisk kritiker frem for positivistisk filolog, og det er netop Heine-portrættet – ikke strømningsteorien – der efterlader spor i senere tyske læsninger.

Paulsen konkluderer, at Brandes' forsvar for Heines patriotisme efter 1848 og hans skarpe sondring mellem Heine og Börne udgør bindets mest holdbare arv – til trods for metodiske svagheder og den aristokratiske radikalismes problematiske slagside.

Georg Brandes' Main Currents: A Companion er i sin helhed en stærk og sammenhængende præsentation af *Hovedstrømninger*, af seriens tilblivelse, efterliv og ikke mindst indhold og metodisk-teoretiske præmisser. Antologiens styrke er blandt andet dens ensartethed: Hvert bidrag følger den samme tredelte struktur – tilblivelse, analyse og efterliv – og alle kapitler er skrevet med stor faglig omhu. Samtidig spænder de over et frugtbart register: teksthistorie, filologi, metodologi, idehistorie. Tilsammen viser de, hvordan Brandes både er et historisk fænomen og en fortsat disciplinhistorisk udfordring og inspiration. Som *companion* lykkes bogen fornemt: Den er introducerende uden at være forsimplet, traditionsformidlende uden at være kanoniserende, og den formår at præsentere *Hovedstrømninger* som et værk, der fortsat kan udfordre både litteraturhistoriografien og den komparative metode. Det er en publikation, der vil blive stående som standardreference i mange år frem.

Anmeldt af Søren Frank